

СТРАТИГРАФІЯ ТА ОЙКОНІМНА АРЕАЛОГІЯ: ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ

Анотація. У статті висвітлюється історія становлення стратиграфії та ойконімної ареалогії. Зосереджено увагу в основному на працях вчених Західної Європи та Америки. На діяхронному та просторовому осмисленні онімів як мовних одиниць ґрунтується як стратиграфія географічних назв, так і ойконімна ареалогія.

Ключові слова: географічна назва, стратиграфія, ареалогія, ойконімний ареал, Загальнослов'янський ономастичний атлас.

Ареал і хронологію ойконімії здебільшого розглядають у рамках стратиграфії, яку застосовують у мовознавстві відносно недавно. Стратиграфічний метод стає щораз популярнішим у лінгвістиці, зокрема ономастиці. Він використовується у комплексних формантних дослідженнях ойконімії, бо передбачає кількісну характеристику, локалізацію географічних назв, встановлення хронології топонімів. Стратиграфія стала актуальною тоді, коли у мовознавстві лінгвальні одиниці почали аналізувати у взаємозв'язку з часом і простором. Сьогодні говоримо й про ойконімну ареалогію, яка є частиною стратиграфії.

Завданням статті є розглянути напрацювання вчених Західної Європи та Америки щодо формування реєстру онімних одиниць у діяхронії та візуалізації їх ареалів.

Європейське мовознавство на зламі XIX–XX ст. розвивалося під значним впливом ідей молодогограматиків та ареальної лінгвістики, в основі якої лежить теорія лінгвістичної безперервності (А. Пікте (1859 р.)), що ґрунтується на явищі конвергенції. Походження мови розглядали в контексті двох основних теорій: „родовідного дерева“ А. Шлейхера та „теорії хвиль“ Й. Шмідта, перша з яких зазнала різкої критики з боку Г. Шухардта, який протиставив теорії географічної безперервності мов теорію „родовідного дерева“. І цю ідею підтвердила праця Й. Шмідта „Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen“ 1872 року. Кожна з теорій мала як своїх симпатиків і послідовників, так і критиків. Однак вагомим було те, що в цей період актуалізувалася проблема взаємозв'язку мови, часу та простору. Особливо важливими в розвитку ареальної лінгвістики виявилися атласи діалектів німецької мови Г. Венкера і діалектів французької мови Ж. Жільєрона й Е. Едмона. Коли 1876 року Г. Венкер ще тільки приступав до анкетування (сам атлас, як відомо, вийшов значно пізніше), у нас уже утвердилася ідея лінгвістичної географії. До того ж, у 1871 році К.П. Михальчук уклав карту „Южнорусских наречий и говоров“, що була опублікована в праці „Наречия, поднаречия и говоры южной России в связи с наречиями Галичины“, про яку майже не знали в

Європі [1, с. 58–59]. Дещо пізніше були розвинені основні принципи ареальної лінгвістики в праці М. Дж. Бартолі 1925 року („Вступ до неолінгвістики“), однак термін „просторова (ареальна) лінгвістика“ вперше ввели в своїх роботах М. Дж. Бартолі і Дж. Відоссі аж у 1943 році.

„Лінгвістичні атласи – різноманітні за картографованим матеріалом, метою – створили передумови усталення [...] просторового осмислення мови. Останнє значно змінило уявлення як про окремі мовні явища, які до цього оцінювалися з позицій лише внутрішньої структури (поза часом і простором) чи з урахуванням діяхронних змін, так і про [...] мовний континуум в цілому“ [2, с. 102].

Створенню карти, не кажучи про атлас, передують значна робота підготовки матеріалу – збір фактажу та його опрацювання. Усе це вимагає великих зусиль та глибокого аналізу зібраних даних.

Під впливом просторового осмислення мови, зокрема її значного сегмента – онімії, у кінці XIX – початку XX ст. з'являються початки усвідомлення власної назви в контексті часу і простору.

У Європі надруковано поважні видання, у яких акумулюється фактичний онімний (головно ойконімний) матеріал з історичних джерел. Праця Егле Й. [14] складається з двох частин: текстової і словникової, яку пізніше оформлено окремим лексиконом [12], в якому репрезентовано та інтерпретовано 17000 одиниць географічних назв. Таку важливу наукову і культурологічну працю було перевидано у 1970 році. Дещо пізніше з-під пера того самого автора виходить ще більше за обсягом видання, де зібрано 42000 назв [13]. У цей період з'являється два томи у трьох книгах словника Вільгельма Мюллера [59], який охоплює онімікон не тільки Європи, але й Західної Азії та Північної Африки. У 1865 році побачила світ праця І. Тейлора [60], у якій є карти. Це були перші кроки на шляху до картографування онімного матеріалу. Однак злам сторіч в ономастиці визначається одним напрямом – накопичення фактажу, часткове пояснення етимології, структури власних назв тощо.

Презентабельним виданням був „Географічний словник Королівства Польського та інших слов'янських земель“ у п'ятнадцяти томах [32].

Перша чверть XX ст. прикметна тим, що в ономастиці превалує тенденція до збору онімного

матеріалу, адже це є обов'язковою передумовою наступних кроків у дослідженні власних назв. У цей період в ономастичних колах настає усвідомлення потреби інтерпретації оніма в просторовому та часовому вимірах. Власне з цього часу можемо говорити про застосування стратиграфічного методу в ономастичних студіях. У 1920-их роках з'являються праці [36; 34; 58; 48], які репрезентують не тільки діахронний фактаж, але й дослідження доповнені картами.

Аналогічні роботи вийшли друком і в 1930-х роках [41; 47; 53; 42; 56; 54; 44], що свідчить про те, що вчені усвідомлювали саму потребу збору, фіксації та збереження онімного, зокрема ойконімного, матеріалу. Великим сподвижником і натхненником такої праці був польський лінгвіст-ономаст С. Роспонд, який ще з 1929 року почав працювати над стратиграфією окремих типів ойконімів на загальнослов'янському рівні. Як результат – з'явилися його праці, зокрема робота, присвячена макротипу *-itji [30]. А на II Міжнародному конгресі славистів у Варшаві (1934 р.) С. Роспонд висловив свої міркування стосовно того, що картографування основних типів географічних назв, зокрема патронімних і посесивних, у межах цілої Славії, враховуючи діахронію і статистику, було б неоціненним внеском у розвиток не лише ономастики [31, с. 5]. У 30-х роках ХХ ст. побачила світ праця в трьох частинах польського дослідника С. Козеровського „Атлас географічних назв західних слов'ян” [21; 22; 23], яка є яскравим прикладом вивчення ойконімії відповідного регіону. Зібрано історичний матеріал, назви локалізовані, однак карти візуалізують лише хронологічний зріз ХХ ст.

Фактично з цього періоду говоримо про ойконімну стратиграфію, яка передбачає виконання першорядних завдань: 1) якнайповніша фіксація діахронного онімного матеріалу; 2) опрацювання фактажу щодо семантики/етимології твірних основ ойконімів; 3) локалізація географічних назв; 4) створення картосхем за типами ойконімів. На другому етапі – інтерпретація ареалів (щодо етногенезу та глотогенезу); створення картосхем за семами твірних основ, за їхнім походженням, будовою тощо; дослідження продуктивності та хронології назв; типологічні, порівняльні дослідження і ареалів, і зведеного ойконімного масиву; поглиблене вивчення географічних, суспільно-історичних та лінгвальних передумов виникнення, розвитку й занепаду типів ойконімів або окремих географічних назв тощо.

У Європі, зокрема у Великобританії, і США таку роботу не припиняли і в 40-ві роки ХХ ст. Вийшли у світ значні за обсягом праці, в яких репрезентовано великий ойконімний матеріал і карти [49; 46; 37; 27].

Після Другої світової війни відбулося значне поживлення ономастичних студій. Традиційно у Великобританії опрацьовують історичні джерела й

укладають словники з глибокими коментарями та картами. Це відбувається і в 50-ті роки [39; 50; 16; 40] і 60-ті [17; 55; 43; 57; 35].

У праці „Англійські імена на -ing“ [15], яка ґрунтується на історичних джерелах, репрезентовано формантний підхід в ойконімічних дослідженнях.

У слов'янській ономастиці однією з важливих й актуальних досі є проблема створення Загальнослов'янського ономастичного атласу (далі – ЗОА). Славістика має значні напрацювання щодо такого масштабного проекту, адже фактична робота ведеться з 30-их років ХХ ст. Однак проблеми в реалізації ЗОА існували завжди і є сьогодні.

Ідея створення ЗОА оформилася на IV Міжнародному з'їзді славистів у 1958 році в Москві. У 1959 році в Кракові відбулася Міжнародна ономастична конференція, організована Комітетом славистів Польської Академії наук. Крім польських мовознавців, у роботі конференції взяли участь В. Георгієв, І. Дуриданов, Й. Заїмов (Болгарія), В. Шмілауер, Я. Свобода (Чехословаччина), Ф. Безлай, Б. Фінка (Югославія), Р. Фішер, Е. Ейхлер (Німеччина), К.К. Цілуйко (СРСР) [4; с. 7]. На цій же конференції була створена постійна комісія ЗОА, яку очолював проф. В. Шмілауер аж до 1973 року (про це докладніше [3]). Славістика має значні напрацювання щодо презентації онімного матеріалу в хронологічному та ареальному аспектах. Це тема окремої розвідки.

Що ж до ономастичних досліджень у другій половині ХХ – початку ХХІ ст. в Європі та на Американському континенті, то студії онімії продовжуються в традиційному руслі: зібраний фактологічний матеріал оформляють у словники з історико-етимологічними коментарями і картами [24; 52; 51; 45; 10; 26; 38; 6; 8; 25; 9; 19; 29]. Привертає увагу віденське видання [18], що передбачає глобальну реєстрацію німецьких географічних назв та супроводжується картами. Заслуговує на увагу „Атлас прізвищ Баварії“ (Atlas der Familiennamen von Bayern) Г. Клаусмана [20], який містить 75 карт.

В. Руке-Дравіна публікує працю [28], в якій репрезентує структурний аналіз фіно-угорських топонімів, робота містить і карти.

Книга М. Аві-Йони [33] присвячена історичній географії Святої Землі у період перських та арабських завоювань, містить вагомий перелік топонімів цієї території, карти.

Цінною є робота, присвячена історії Африки, зокрема в ній аналізують Птолемеєві карти, розглядають топонімію цього регіону [5].

Також видано кілька словників, які містять значний топонімний матеріал: Словник топонімів Канади (Dictionary of Canadian place names), в якому висвітлено історію та локалізацію понад 5000 топонімів [11]; „Словник англійських топонімів“ (A dictionary of English place names), який містить 15000 назв, що охоплюють Англію, Шотландію,

Ірландію та Уельс. Простежується їхній розвиток від найдавніших часів до наших днів, у словнику поміщені карти [7].

Уже понад століття тому мовні явища у лінгвістиці почали розглядати в хронологічно-просторовому аспекті. Ономастикон як вагомий пласт лексики має яскраво виражений географічно-часовий вимір. По-особливому це виявляється в ойконімії, яка належить до відповідної терито-

рії, має свою хронологію розвитку. Це сприяє її осмисленню в системі координат вертикалі й горизонталі. Картосхеми ойконімного матеріалу, які унікально поєднують в собі три аспекти стратиграфічного дослідження, демонструють ойконімні ареали. Усе це сприяє виокремленню ойконімної ареалогії в галузь знань, що дасть можливість глибше і ширше розглянути ойконімний простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вендина Т. Из истории украинской лингвогеографии / Т. Вендина // Проблемы современной ареалогії. – К. : Наук. думка, 1994. – С. 58–65.
2. Гриценко П.Ю. Простір і час у лінгвістичній географії / П.Ю. Гриценко // Проблемы современной ареалогії. – К. : Наук. думка, 1994. – С. 102–110.
3. Купчинська З.О. Історія та перспектива Загальнослов'янського ономастичного атласу // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія: Мовознавство. – Вип. II (24). – Тернопіль, 2014. – С.148–154
4. Цілуйко К.К. Українська топоніміка напередодні V Міжнародному з'їзді славістів / К.К. Цілуйко // Питання топоніміки та ономастики. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 5–16.
5. Africa in antiquity: a linguistic and toponymic analysis of Ptolemy's map of Africa, together with a discussion of Ophir, Punt and Hanno's voyage / W.F.G. Lacroix ; [translation Robert R. Symonds]. – Saarbrücken : Verlag für Entwicklungspolitik, 1998. – 416 S. + maps.
6. A dictionary of County Durham place-names / Victor Watts with contributions by John Insley. – Nottingham : English Place-Name Society, 2002. – 172 p. + maps.
7. A dictionary of English place names / A.D. Mills. – Oxford : Oxford University Press, 1993. – 388 p.
8. A dictionary of Manx place-names / by George Broderick. – Nottingham : English Place-Name Society, 2006. – 234 p. + maps.
9. A place-name history of the parishes of Rottingdean and Ovingdean in Sussex : including Woodingdean and Saltdean / by Richard Coates. – Nottingham : English Place-Name Society, 2010. – 222 p. + maps.
10. Cameron Kenneth. English Place Names / Kenneth Cameron. – L., 1996. – 257 p.
11. Dictionary of Canadian place names / by Alan Rayburn. – Toronto ; Oxford : Oxford University Press, 1997. – 461 p.
12. Egli J.J. Etymologisch-geographisches Lexikon. Separat-Ausgabe des lexikalischen Theils der Nomina Geographica, Versuch einer allgemeinen geographischen Onomatologie / J.J. Egli. – Leipzig : Brandstätter, 1880. – 644 s.
13. Egli J.J. Nomina geographica: Sprach- und Sacherklärung von 42,000 geographisches Namen aller Erdräume / J.J. Egli. – Leipzig : Brandstetter, 1893. – 1035 s.
14. Egli J.J. Nomina Geographica. Versuch Einer Geographischen Onomatologie / J.J. Egli. – Leipzig, 1872. – 283 s.
15. Eilert Ekwall. English Place-Names in -ing / Ekwall Eilert. – Lund : C.W.K.GLEERUP, 1962. – 245 p.
16. English place-name elements / by A.H. Smith. – Cambridge : Cambridge University Press, 1956. – V. 1. – 304 p. ; V. 2. – 416 p. + 9 maps.
17. English place-names / Kenneth Cameron. – L. : Batsford, 1961. – 256 p.
18. Exonyme und Kartographie: weltweites Register deutscher geographischer Namen, klassifiziert nach Gebräuchlichkeit, und ihrer ortsüblichen Entsprechungen ; Arbeitsmittel für Redakteure / Roman Stani-Fertl. – Wien : Institut für Geographie und Regionalforschung, 2001. – 368 s. + maps.
19. Geographische Namen in Deutschland : Herkunft und Bedeutung der Namen von Ländern, Städten, Bergen und Gewässern / von Dieter Berger. – Mannheim : Dudenverlag, 1993. – 296 s.
20. Klausmann H. Atlas der Familiennamen von Bayern / Hubert Klausmann. – Ostfildern : Thorbecke Verlag, 2009. – 176 s. + 75 karten.
21. Kozierowski S. Atlas nazw geograficznych Słowiańszczyzny Zachodniej. Zeszyt I. Słupsk, Kołobrzeg, Szczecin, Piła / Stanisław Kozierowski. – Poznań : Nauka i Praca, 1934. – 29 s. + 1 mapa;
22. Kozierowski S. Atlas nazw geograficznych Słowiańszczyzny Zachodniej. Zeszyt II A. Strzałów, Utyń, Strzelce Nowe, Zwierzyn / Stanisław Kozierowski. – Poznań : Nauka i Praca, 1934. – 45 s. + 4 mapy;
23. Kozierowski S. Atlas nazw geograficznych Słowiańszczyzny Zachodniej. Zeszyt II. B. / Stanisław Kozierowski. – Poznań : Nauka i Praca, 1934. – 24 s.+ 1 mapa.
24. Körner S. Untersuchungen zur slawischen Namengeographie. I. Die patronymischen Ortsnamen im Altsorbischen / S. Körner. – Berlin, 1972. – 193 s. + 13 kart.
25. Language contact in the place-names of Britain and Ireland / ed. by Paul Cavill and George Broderick. – Nottingham : English Place-Name Society, 2007. – 183 p. + maps.

26. Margaret Gelling. *Singposts to the past (Place-Names and the History of England)* / Margaret Gelling. – Phillmore, 1997. – 282 p. + maps.
27. *Names on the land. A historical account of place-naming in the United States* / by George R. Stewart. – New York : Random House, 1945. – 418 p. + maps.
28. *Place names in Kauguri county, Latvia. A synchronic-structural analysis of toponyms in an ancient Indo-European and Finno-Ugric contact area* / Velta Rūķe-Draviņa. – Stockholm : Universitetet, Almqvist & Wiksell, 1971. – 157 p. + maps.
29. Rasch G. *Antike geographische Namen nördlich der Alpen* / Gerhard Rasch. – Berlin : Walter de Gruyter, 2005. – 284 s. + maps.
30. Rospond S. *Południowosłowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -itj-* / Stanisław Rospond. – Kraków, 1937. – 254 s.
31. Rospond S. *Stratygrafia słowiańskich nazw miejscowych. Próbny atlas toponimastyczny* / S. Rospond. – Wrocław, 1974. – 240 s.
32. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* / wyd. pod red. Filipa Sulimierskiego, Bronisława Chlebowskiego, Władysława Walewskiego. – Warszawa : Nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880–1902. – T. I–XV.
33. *The Holy Land: a historical geography from the Persian to the Arab conquest (536 B.C. –A.D. 640)* / Michael Avi-Yonah ; with text revisions and toponymic index by Anson F. Rainey. – Jerusalem : Carta, 2002. – 249 p. + maps.
34. *The place-names of Bedfordshire & Huntingdonshire* / by A. Mawer and F.M. Stenton. – Cambridge : Cambridge University Press, 1926. – 316 p. + 1 map;
35. *The place-names of Bedfordshire & Huntingdonshire* / by A. Mawer and F.M. Stenton. – Cambridge: University Press, 1969. – 316 p. + maps.
36. *The place-names of Buckinghamshire* / by A. Mawer and F.M. Stenton. – Cambridge : Cambridge University Press, 1925. – 274 p. + 2 maps;
37. *The place-names of Cambridgeshire and the Isle of Ely* / by P.H. Reaney. – Cambridge : Cambridge University Press, 1943. – 396 p. + 3 maps.
38. *The place-names of Cheshire* / by John McN. Dodgson. – Nottingham : English Place-Name Society, 1997. – 391 p.
39. *The place-names of Cumberland* / by A.M. Armstrong, A. Mawer, F.M. Stenton & Bruce Dickins. – Cambridge : Cambridge University Press, 1950–1952. – V. 3 + 1 map.
40. *The place-names of Derbyshire* / by Kenneth Cameron. – Cambridge : Cambridge University Press, 1959. – V. 3. – 342 p. + 7 maps.
41. *The place-names of Devon* / by J.E.B. Gover, A. Mawer and F.M. Stenton. – Cambridge : Cambridge University Press, 1931–1932. – V. 2. – 382 p. + 2 maps.
42. *The place-names of Essex* / by P.H. Reaney. – Cambridge : Cambridge University Press, 1935. – 698 p. + 9 maps.
43. *The place-names of Gloucestershire* / by A.H. Smith. – L. : Cambridge University Press, 1964–1965. – V. 4. + 8 maps.
44. *The place-names of Hertfordshire* / by J.E.B. Gover, Allen Mawer and F.M. Stenton. – Cambridge : Cambridge University Press, 1938. – 342 p. + 5 maps.
45. *The place-names of Lincolnshire* / by Kenneth Cameron. – Nottingham : English Place-Name Society, 1985–2001. – V. 19.
46. *The place-names of Middlesex apart from the City of London* / by J.E.B. Gover, Allen Mawer and F.M. Stenton ; with the collaboration of S.J. Madge. – Cambridge : The University Press, 1942. – 235 p. + 2 maps.
47. *The place-names of Northamptonshire* / by J.E.B. Gover, A. Mawer and F.M. Stenton. – Cambridge : Cambridge University Press, 1933. – 311 p. + 5 maps.
48. *The place-names of the North Riding of Yorkshire* / by A.H. Smith. – Cambridge : Cambridge University Press, 1928. – 352 p. + 1 map
49. *The place-names of Nottinghamshire* / by J.E.B. Gover, Allen Mawer and F.M. Stenton. – Cambridge : Cambridge University Press, 1940. – 348 p. + 5 maps.
50. *The place-names of Oxfordshire* / by Margaret Gelling ; based on material collected by Doris Mary Stenton. – L. : Cambridge University Press, 1953–1954. – V. 2 + 2 maps.
51. *The place-names of Rutland* / by Barrie Cox. – Nottingham : English Place-Name Society, 1994. – 483 p. + 8 maps.
52. *The place names of Shropshire* / by Margaret Gelling in collaboration with H.D.G. Foxall. – Nottingham : English Place-Name Society, 1990–2006. – V. 6 + 4 maps.
53. *The place-names of Surrey* / by J.E.B. Gover, A. Mawer and F. M. Stenton ; in collaboration with Arthur Bonner. – Cambridge : Cambridge University Press, 1934. – 445 p. + 7 maps.

54. The place-names of the East Riding of Yorkshire and York / by A.H. Smith. – Cambridge : Cambridge University Press, 1937. – 351 p. + 7 maps.
55. The place-names of the West Riding of Yorkshire / by A.H. Smith. – L. : Cambridge University Press, 1961–1963. – V. 8 + maps.
56. The place-names of Warwickshire / by J.E.B. Gover, A. Mawer and F.M. Stenton ; in collaboration with F.T.S. Houghton. – Cambridge : Cambridge University Press, 1936. – 409 p. + 4 maps.
57. The place-names of Westmorland / by A.H. Smith. – L. : Cambridge University Press, 1967. – V. 2. – 504 p. + 5 maps.
58. The place-names of Worcestershire / by A. Mawer and F.M. Stenton. – Cambridge : Cambridge University Press, 1927. – 420 p. + 1 map.
59. Wilhelm Obermüller's Deutsch-keltisches, geschichtlich-geographisches Wörterbuch zur Erklärung der Fluss-, Berg-, Orts-, Gau-, Völker- und Personen-Namen Europas, West-Asiens und Nord-Afrikas / Obermüller's Wilhelm. – Leipzig ; London ; Ludwig Denicke : Williams & Norgate, 1868–1872. – V. 2 in 3. – 836 s.
60. Words and places, or, Etymological illustrations of history, ethnology, and geography / by Isaac Taylor. – L. : Macmillan, 1865. – 561 p. + maps.

Kupchynska Zoryana

Stratigraphy and oiconimic arealogy: to the history of problem

Summary. The article elucidates the history of formation of stratigraphy and oiconymic arealogy. It focuses mainly on the study of scientists from West Europe and America. Both stratigraphy of geographical names and oiconymic arealogy base on diachronic and space interpretation of onyms as language units.

Keywords: geographical name, stratigraphy, arealogy, oiconymic area, The Slavic onomastic atlas.

Одержано 30.06.2016 р.